

Улугбека, Султан Хусейн Байкара, продолжая традиции, заложенные Амиром Темуром, покровительствовали развитию литературы и искусства, архитектуры, чем способствовали их бурному расцвету.

Расцвет литературы в эпоху Тимуридов характеризовался прежде всего активизацией творческой деятельности тюркоязычных авторов, что нашло свое выражение в появлении новых поэтических и прозаических произведений Насими, Сайфи Сараи, Лутфи и др. Укрепилась взаимосвязь тюркской (староузбекской) и таджикской литератур (Х. Ширази, К. Хужанди, С. Саваджи), появились переводы литературных произведений таджикского языка на тюркский.

С именем Улугбека связан большой исторический труд «История четырех улусов», где помещена история четырех государств, образовавшихся после распада империи Чингисхана. Сама рукопись не дошла до наших дней, неизвестно даже, является ли Улугбек одним из авторов, или просто это произведение написано от его имени. Несколько слов о своеобразном продолжении работ самаркандских астрономов. В начале XVIII в. магараджа (индийский князь) Савай Джай Сингх II (1688–1743) возвел на территории Индии пять астрономических обсерваторий (в Дели, Джайпуре и др. городах), инструменты в которых были сконструированы по образцу приборов в обсерваториях ат-Туси и Улугбека.

Таким образом, проделанный краткий научно-исторический обзор состояния и исследования педагогических учений Центральной Азии XIV - начала XVI вв. ясно показывает, что на протяжении около трехсот лет сложилась самостоятельная отрасль научных знаний в мировой и

отечественной истории, занимавшаяся освещением истории эпохи Тимура и Тимуридов, особенно Мирзо Улугбека признанной историками как период Ренессанса (Возрождения) Востока.

Литература:

1. Выступления Ш.Мирзиёева 2018 г 4 июля на видеоселекторное совещание: «Завтрашний день зависит от проявления заботы о молодежи сегодня».
2. Бартольд В.В. Улугбек и его время. //Соч. Т.Н. 4.2. - М., 1964. - С.25-178.
3. Бобурнаме. Записки Бабура. Ташкент, 1993. - Изд. 2-ое.
4. . Васифи. Бадоеъ ал-вакоъ. Т. I. -М., 1961. (Критический текст).
5. История Самарканда. Т. I. -Ташкент, 1969. - С.177-192
6. 3 Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406). -М., 1990. - С.107
7. «Бартольд В. В. Улугбек и его время. Петроград, 1918, с.38
8. ↑ Ибн Арабшах. Чудеса судьбы истории Темура
9. Сочинение Мирзы Улугбека "Улус-и арба'-йи Чингизи" ("Четыре улуса Чингизидов") Улугбек, Мирзо. Тўрт улус тарихи. Тошкент, 1994.
10. ↑ Улугбек // Советский энциклопедический словарь. — 2-е изд.. — М.: Советская энциклопедия, 1982. — 1600 с.
11. The Shajarat ul-Atrak, or Genealogical tree of the Turks and Tatars. Translated and abridged by Col. Miles. London, 1838.
12. Beatrice Forbes Manz. The rise and rule of Tamerlane. Cambridge University Press. New York.

Назарова І. В.

*аспірантка Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
м.Київ, Україна*

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ У СИСТЕМІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Nazarova I.V.

*post-graduate student of the V.M. Koretsky Institute of State and Law
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

GOOD FAITH PRINCIPLE IN THE SYSTEM OF LEGISLATION OF UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена аналізу застосування принципу добросовісності в законодавстві України. Автор окреслює найважливіші практичні питання, що стосуються принципу добросовісності, аналізує його зміст, особливості та проблеми нормативно-правових положень законодавства України, що регулюють цивільно-правові зобов'язання, відносини у галузі прав власності, інтелектуальної власності, корпоративних відносин, захисту прав споживачів, обмеження та запобігання антиконкурентної практики та недобросовісної конкуренції.

Оцінка відповідних норм Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України, законів України: про акціонерні товариства, про товариства з обмеженою відповідальністю, про охорону прав на промислові зразки, про охорону прав на винаходи та корисні моделі, про захист прав споживачів дозволила авторці визначити сильні та слабкі сторони принципу добросовісності в законодавстві України та запропонувати деякі поправки щодо його вдосконалення.

Summary. The article is devoted to the analysis of the application of good faith principle as the principle of law in Ukraine. The author outlines most important practical issues concerning good faith principle, analyses contents, peculiarities and problems of legal norms of Ukrainian legislation regulating civil law obligations, relations in the fields of private property rights, intellectual property, corporate relations, consumer protection, restriction and suppression of anti-competitive practices and unfair competition.

The assessment of the Civil Code, Codes of Civil Procedure and Administrative Procedure of Ukraine, laws on joint stock companies, limited liability companies, protection of rights to industrial design, rights to inventions and utility models, consumer rights allowed the author to identify strengths and weaknesses of their norms and propose several amendments.

Ключові слова: принцип добросовісності, законодавство України, цивільне право, право власності, інтелектуальна власність, корпоративні правовідносини, захист прав споживачів.

Key words: good faith principle, legislation of Ukraine, civil law, property rights, intellectual property, corporate relations, consumer protection.

Постановка проблеми. Поряд із визнанням вагомого теоретичного значення принципу добросовісності як однієї із засадничих ідей права, загальновідомо, що він відіграє значну практичну роль у регулюванні суспільних відносин в багатьох сферах життєдіяльності. Відповідно, принцип добросовісності закріплено у численних актах міжнародного права, праві Європейського Союзу, законодавстві багатьох держав світу, зокрема України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти змісту норм законодавства України, які відображають принцип добросовісності, та практики їхнього застосування розглянуто у працях таких науковців, як: Н. Голубєва, Г. Грабовська, Є. Гузь, О. Гуліда, А. Єфименко, А. Немцева, Д. Павленко, А. Первушина, В. Резнікова, О. Розгон, О. Світличний, Т. Суярко, В. Теліпко, С. Томчишен, В. Янкович та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі очевидна потреба у поглибленні досліджень цієї тематики зумовлена тим що норми законодавства України, які регламентують застосування принципу добросовісності, потребують удосконалення, приведення у відповідність до вимог сучасності. Сучасні комплексні дослідження вказаної проблематики мають сприяти виробленню науково обґрунтованих пропозицій щодо подолання недоліків та усунення прогалин у відповідних вітчизняних нормативно-правових актах.

Мета дослідження - системний аналіз основних аспектів реалізації принципу добросовісності у системі законодавства України, визначення особливостей, переваг і недоліків положень чинних національних нормативно-правових актів, обґрунтування пропозицій щодо удосконалення законодавства України з метою забезпечення повноцінної імплементації принципу добросовісності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства України принцип добросовісності поширюється на відносини щодо цивільно-правових зобов'язань, відносини у сфері права власності, інтелектуальної власності, авторського права, корпоративній сфері, застосовується при захисті прав споживачів, протидії нечесній діловій практиці і недобросовісній конкуренції.

Принцип добросовісності, зокрема, одержав своє відображення у нормах Книги п'ятої «Зобов'язальне право» Цивільного кодексу (ЦК) України 2003 р. [1]. Даний принцип застосовується до всіх видів приватноправових договорів: про передавання майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління (купівля-продаж, постачання, контрактація, позика, міна); про передавання майна у тимчасове користування (майновий найом, оренда, житловий найом, побутовий прокат, безоплатне користування майном, лізинг); про виконання робіт (побутовий підряд, підряд на капітальне будівництво, договір на виконання проектних і пошукових робіт, договір на виконання аудиторських робіт); про передавання результатів творчої діяльності (авторські, ліцензійні договори, договори про передачу науково-технічної продукції); про надання послуг (перевезення, страхування, доручення, комісія, зберігання, про посередницькі послуги, довічне утримання, кредитний договір); про спільну діяльність (засновницький договір, угоди про науково-технічну співпрацю) тощо.

Зміст ЦК України свідчить про поширення принципу добросовісності не лише на всі види договорів, а й на всі стадії відповідних правовідносин (переддоговірну, стадії укладення договору та його виконання). При цьому слід враховувати особливості їхнього предмету, об'єкту, часових характеристик, інші риси, притаманні сторонам договору, тощо. Добросовісна поведінка кожної зі сторін полягає у вчиненні комплексу дій (в утриманні від дій), метою яких є реалізація власних прав, чітке виконання зобов'язань перед іншою стороною, передбачених договірними правовідносинами, сприяння іншій стороні і створення умов, необхідних для повної реалізації нею своїх прав.

При застосуванні принципу добросовісності до відносин у сфері власності норми законодавства України містять звернення до концепції добросовісного набувача [2, с. 81], передбачають захист власника і зважування вимог вказаних осіб щодо майна (ст. 330, 387–390, 400 ЦК України) [3, с. 91], набуття майна за давністю володіння [4]. Вказані підходи, як видається, в цілому відповідають усталеній у державах Західної Європи доктрині (в Німеччині, Франції, Сполученому Королівстві) [5]. На практиці застосування норм стосовно набувальної давності в Україні

ускладнене, що пов'язано з труднощами доведення позивачами свого права на придбання майна у власність згідно зі всіма необхідними умовами, закріпленими у ст. 344 ЦК України. Окрім зазначеного, суттєві проблеми виникають у зв'язку з набуттям права власності на рухоме майно, оскільки об'єкти речових прав численні і мають різну цінність, можуть потрапляти у володіння різними шляхами, а дане право може виникати внаслідок різних обставин [6, с. 48].

На наш погляд, у законодавстві мають бути визначені критерії звернення до видів позовів з витребування майна з чужого незаконного володіння (реституції, вїндікації та кондикції), що сприятиме застосуванню судами чітких, зрозумілих і однозначних підходів.

Законодавство України у сфері інтелектуальної власності та авторського права (ЦК України, закони «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про авторське право і суміжні права» 1993 р.) встановлює вимоги до заявників і власників прав прагнути справді використовувати об'єкт інтелектуальної власності та робити це добросовісно, надає добросовісним попереднім користувачам право продовжувати використання після реєстрації прав на об'єкти інтелектуальної власності, містить вичерпний перелік випадків добросовісного використання, що не порушує прав власника (автора, винахідника, заявника) [7; 8].

У разі порушення вказаного принципу можуть настати негативні для особи правові наслідки [9, с. 23, 168–169]. Наприклад, згідно Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» 1993 р., якщо винахід (корисна модель) не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом 3 років, починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати припинення використання винаходу чи корисної моделі, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати винахід (корисну модель), у разі відмови власника прав від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання винаходу чи корисної моделі (абз. 1 ч. 1 ст. 30 Закону). Суд може відмовити у задоволенні заяви, якщо власник патенту доведе, що факт невикористання винаходу (корисної моделі) зумовлений поважними причинами (абз. 2 ч. 1 ст. 30) [7].

Водночас, як показав аналіз, законодавство України у цій сфері має суттєві недоліки. Можливим шляхом його удосконалення могло б бути встановлення заборони використання власниками прав своїх прав на шкоду іншим особам, всупереч цілям забезпечення публічного порядку і громадської безпеки, покладення на них обов'язку попереджати інших осіб про небезпеку об'єкту інтелектуальної власності для здоров'я та не перешкоджати його добросовісному використанню іншими особами.

Ключову роль принцип добросовісності відіграє у сфері захисту прав споживачів. Це

проявляється у кількох вимірах. По-перше, згідно з ч. 1 ст. 4, ст. 6–8 Закону України «Про захист прав споживачів» 1991 р. споживачі мають право не лише на отримання продукції, відповідне обслуговування, належну якість, безпеку продукції тощо, а й на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції) [10]. По-друге, згідно з ст. 8 Закону у разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку недоліків товару споживач, в порядку та у строки, що встановлені законодавством, має право вимагати: 1) пропорційного зменшення ціни; 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару [11, с. 66].

По-третє, заборонене порушення принципу добросовісності шляхом включення в споживчий договір несправедливих умов, що ведуть до істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків на шкоду споживачу. Наявність у договорі таких умов дає останньому право вимагати їхньої зміни або визнання недійсними. У разі якщо зміна положення або визнання його недійсним зумовлює зміну інших положень договору, на вимогу споживача вони також підлягають зміні або договір може бути визнаний недійсним у цілому (ч. 5 і 6 ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів»). В цілому вказані норми ст. 18 відповідають положенням Директиви № 93/13/ЄЕС про несправедливі умови в споживчих договорах [12].

Водночас, Закон України «Про захист прав споживачів» покладає на споживачів обов'язки діяти добросовісно та розумно при використанні продукції. Таким чином в цілому забезпечується рівновага між правами, інтересами та обов'язками споживачів і виробників (продавців, виконавців), при врахуванні того, що вразливою стороною є споживач.

Інша сфера, яку варто розглянути у контексті звернення до принципу добросовісності у системі законодавства України – боротьба з нечесною діловою практикою. Відповідна заборона встановлена діючим Законом України «Про захист прав споживачів» [12]. Закон відносить до такої практики діяльність двох видів: 1) ту, що кваліфікується як прояв недобросовісної конкуренції; 2) будь-які дії або бездіяльність, що вводять споживача в оману або є агресивними (п. 1 і 2 ч. 1 ст. 19). Підхід, застосований у п. 2 ч. 1 ст. 19 вказаного Закону, відповідає нормам Директиви № 2005/29/ЄС про недобросовісну комерційну практику стосовно споживачів на внутрішньому ринку [13]: закріплено ті ж види комерційної практики, а неправомірною так само визнається практика, що спонукає або може спонукати споживача дати згоду на здійснення правочину, на який в іншому випадку він не погодився би. Такі правочини визнаються недійсними.

Норми законодавства України у сфері боротьби з недобросовісною конкуренцією передбачають заборону використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження

конкуренції, зловживання монополюючим становищем на ринку, а також заборону недобросовісної конкуренції (ч. 5 ст. 13 ЦК України) [1]. Недобросовісною конкуренцією визнаються будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності (ч. 1 ст. 32 Господарського кодексу (ГК) України 2003 р.) [14]. Автори Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» 1996 р. пішли шляхом визначення переліку дій, що являють собою недобросовісну поведінку. Йдеться про неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання, створення перешкод суб'єктам господарювання та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці. Ці дії об'єднують передусім те, що вони суперечать чесним звичаям у підприємницькій діяльності [15].

Підходи законів 1991 р. і 1996 р. відповідають притаманним *acquis communautaire* ЄС, а пристосуванню правового регулювання і заходів відповідальності до конкретних ситуацій сприяють визначення у законодавстві України сутності та змісту дій, що являють собою нечесну ділову практику й недобросовісну конкуренцію, ретельність та чіткість формулювань, які дозволяють уникнути плутанини між різними порушеннями, а також те, що перелік неправомірних дій не є вичерпним. Позитивно слід оцінити і детальність передбаченої законом процедури захисту від недобросовісної конкуренції.

При регулюванні корпоративних правовідносин норми ЦК України встановлюють обов'язок посадової особи діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ст. 92). Згідно з ГК України (ст. 89) посадова особа, яка діє всупереч цим вимогам, відшкодовує господарському товариству шкоду, завдану їй діями чи бездіяльністю [14]. Законом України «Про акціонерні товариства» 2008 р. визначено, що посадові особи органів товариства повинні діяти в його інтересах (ст. 63), встановлені вимоги щодо правочинів із заінтересованістю (ст. 71) [16].

При цьому встановлені вимоги щодо правочинів із заінтересованістю. Стосовно представництва норма ст. 241 ЦК України передбачає, що правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, має правові наслідки лише у разі наступного схвалення правочину цією особою [15, с. 56, 61]. У цій сфері діють й інші норми ГК України, законів «Про акціонерні товариства» 2008 р. та «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» 2018 р.) [14; 16; 17].

Таким чином, загальні вимоги, передбачені законодавством України, аналогічні тим, які застосовується в державах Західної Європи (у Франції, Німеччині, Сполученому Королівстві) та США в рамках концепцій «*duty of care*» і «*duty of loyalty*». Йдеться про виявлення турботи і дій в

інтересах юридичної особи, які передбачають лояльність, вірність, відданість.

Водночас вважаємо, що в законодавстві України необхідно визначити чіткий перелік обов'язків посадових осіб підприємств, пов'язаних із вимогами принципу добросовісності. Аналітики чинного законодавства України відзначають й деякі інші його недоліки. Зокрема, вони вказують, що аудитор не зобов'язаний викривати прихований конфлікт інтересів; у акціонерів немає можливості виявити та довести наявність зв'язку між посадовою особою та контрагентом; законодавством не передбачений такий механізм захисту міноритарних акціонерів, як подання ними позову в інтересах компанії проти її посадових осіб [18, с. 12–13]. Остання проблема виправлена у 2015 р. [19] шляхом ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» № 289-VIII [20], однак не повною мірою. Таким чином, правове регулювання у цій сфері менш розвинене і все ще характеризується певними прогалинами та недоліками порівняно із притаманним США і державам Західної Європи.

Варто зазначити, що принцип добросовісності є одним з основних принципів регулювання процесуальних правовідносин, визнаним, зокрема, у Цивільному процесуальному кодексі України 2003 р. (ЦПК), Господарському процесуальному кодексі України 1991 р. (ГПК), Кодексі адміністративного судочинства України 2005 р. (КАС) [21]. Згідно з нормами цих законів особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права й виконувати процесуальні обов'язки [22; 23, с. 48]. В цілому, під добросовісністю у контексті процесуальних правовідносин слід розуміти таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків в межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборона зловживати наданими правами.

Недобросовісним користуванням процесуальними правами вважається, зокрема, подання декількох позовів до одного й того відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав; скарг на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); клопотань, спрямованих лише на затягування розгляду справи; повторних клопотань з підстав, які вже вирішені судом; необґрунтоване розтягування усних пояснень; повторення запитань, на які вже було одержано відповідь [24, с. 90]; заявлення завідомо безпідставного відводу; укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [25, с. 31]. Цей перелік загалом підтверджено у постанові Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування ГПК України судами першої інстанції» 2011 р. [26]. Натомість, у цій постанові йдеться і про деякі інші види зловживань.

На досягнення мети недопущення зловживання процесуальними правами спрямовані норми ЦПК України, які передбачають такі заходи відповідальності за відповідні дії: 1) залишення судом без розгляду або повернення скарги, заяви, клопотання; 2) штраф; 3) покладення на позивача обов'язку внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу, якщо позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов; 4) покладання судових витрат на порушника незалежно від результатів вирішення спору; 5) винесення окремої ухвали щодо неналежного виконання професійних обов'язків адвокатом або прокурором [27, с. 8].

В цілому ж притягнення до відповідальності у зв'язку із порушенням принципу добросовісності, залежать від сфери правовідносин. Найчастіше це обумовлено шкодою від дій (бездіяльності) сторони правовідносин; в інших випадках йдеться безпосередньо про відповідальність за порушення вимог добросовісності. Так, у ст. 1166 ЦК України передбачена деліктна (позадовірна) відповідальність за недобросовісні дії (бездіяльність), наслідком яких є майнова шкода [28, с. 92, 97]. Недобросовісні дії, що призводять до неналежного виконання зобов'язання, є підставою для застосування санкцій, передбачених договором або законом (ст. 611 ЦК України) [29, с. 11]. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» 1996 р. передбачає такі заходи відповідальності як: накладення штрафу за недобросовісну конкуренцію (ст. 21), відшкодування шкоди (ст. 24), вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання (ст. 25), спростування неправдивих, неточних або неповних відомостей (ст. 26) [15].

Втім, порушення принципу добросовісності часто призводить й до інших негативних наслідків. Зокрема, йдеться про вчинення правочину неповнолітньою якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності (ст. 223 ЦК України), недієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225), недієздатною фізичною особою (ст. 226). Юридичними наслідками, передбаченими ст. 221 ЦК України, є визнання правочину нікчемним, повернення всього, що інша сторона одержала за таким правочином від малолітньої особи, відшкодування збитків. Інший учасник такого правочину не обов'язково користується слабкістю відповідної сторони, однак він порушує такі вимоги принципу добросовісності, як з'ясувати до укладення правочину особливості та інтереси іншої сторони, що можуть мати наслідки для правочину, не вступати у правовідносини, знаючи про відсутність прав чи повноважень на це в іншій стороні.

Відмінними є випадки вчинення правочину під впливом обману, насильства, зловмисної

домовленості представника однієї сторони з другою стороною, під впливом тяжкої для особи обставини і на вкрай невідгдних умовах (ст. 230–233). Недобросовісні дії вчиняють для того, щоб отримати неправомірну вигоду від правочину. Юридичними наслідками таких дій можуть бути відшкодування збитків та моральної шкоди [1].

Висновки. Підсумовуючи наведене, слід констатувати, що принцип добросовісності має всеохопний і комплексний характер, застосовується у системі законодавства України при регулюванні суспільних відносин у низці сфер. При цьому принцип добросовісності є імперативним і не передбачає можливості сторін правовідносин відмовитись від його дії; регулює як матеріальні, так і процесуальні правовідносини, в тому числі публічно-правового характеру (у сфері адміністративного судочинства). Елементи нормативного змісту цього принципу, юридичні наслідки порушення та види відповідальності залежать від сфери відповідних суспільних відносин. Застосування тих чи інших заходів відповідальності за порушення принципу добросовісності залежить від сфери правовідносин і дій, необхідних для відновлення порушених прав їхніх учасників. Всеохопний характер застосування вказаного принципу зумовлює розмаїття відповідних заходів, при тому, що основним видається відшкодування заподіяної шкоди. Відтак, акти законодавства України, що регулюють застосування принципу добросовісності, потребують вдосконалення, приведення у відповідність до вимог сьогодення.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України, від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.
2. Розгон О. В. Елементарна модель права власності в Україні // Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук. — Одеса. — 2016. — С. 80–82.
3. Гуліда О. М. Сторони у справах, що виникають зі спорів про право власності // Форум права. — 2014. — № 3. — С. 88–96.
4. Суярко Т. Д. Набуття права власності на нерухоме майно за давністю володіння: загальна характеристика умов володіння та об'єкта // Вісник господарського судочинства. — 2011. — № 1.
5. Descheemaeker E. The Consequences of Possession // Edinburgh University Press. 2014. — P. 13–17.
6. Гузь Є. В. Набувальна давність як підстава виникнення права власності на рухоме майно в Україні // Проблеми законності. — 2014. — Вип. 127. — С. 48–54.
7. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 р. № 3688-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 32.
8. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. № 3687-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 32.

9. Світличний О. П. Право інтелектуальної власності. — 2-ге вид., змін. і допов. Київ: НУБіП України, 2016. — 355 с.
10. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 30. — Ст. 379.
11. Грабовська Г. М. Форми та способи захисту прав споживачів у випадку придбання ними товарів неналежної якості // Право і суспільство. — 2014. — № 4. — С. 62–67.
12. Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on Unfair Terms in Consumer Contracts. — Official Journal. — L 95. — 21.04.1993. — P. 29.
13. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No. 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive') // Official Journal. — L 149. — 11.06.2005. — P. 22–39.
14. Господарський кодекс України, від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.
15. Томчишен С. Способи захисту у разі вчинення правочину з перевищенням або за наявності обмеження компетенції органу та повноважень представництва юридичної особи // Вісник Академії правових наук України. — 2010. — № 4. — С. 156–166.
16. Закон України «Про акціонерні товариства: Закон України» від 17.09.2008 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 81. — С. 7.
17. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. № 2275-VIII // Відомості Верховної Ради. — 2018. — № 13. — Ст. 69.
18. Єфименко А. П. Стандарти діяльності та механізми відповідальності посадових осіб, іноземний досвід та українські реалії. Матеріали конференції «Реформування системи корпоративного управління в Україні: стратегічні завдання та практичні кроки», м. Ялта, 15–17 червня 2011 р. // USAID. — 2011. — 15 с.
19. Янкович В. Похідний позов як інструмент захисту інвесторів // Юридична газета. — 30.06.2015.
20. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» від 07.04.2015 р. № 289-VIII // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 25. — Ст. 188.
21. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Офіційний вісник України. — 2005. — № 32. — С. 11.
22. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Офіційний вісник України. — 2004. — № 16. — С. 11.
23. Первушина А. А. Характеристика окремих процесуальних обов'язків сторін господарського процесу // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління. — 2013. — № 1. — С. 47–52.
24. Теліпка В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Станом на 01.11.2010 р. / За ред. Притики Ю. Д. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 696 с.
25. Резнікова В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2013. — Вип. 95. — С. 31–37.
26. Постанова Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26 грудня 2011 р. № 18 // Вісник господарського судочинства. — 2012. — № 1. — С. 27.
27. Голубева Н. Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК // Новели цивільного процесуального кодексу України: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої; Національний університет «Одеська юридична академія». — Одеса: Фенікс. — 2018. — С. 3–9.
28. Немцева А. О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 // Інститут законодавства Верховної Ради України. — 2016. — 213 с.
29. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. // НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. — 2009. — 192 с.